

Sudetoněmecká otázka a vztahy Čechů k Německu

Hlavní poznatky sociologických výzkumů v letech 1996–1999

VÁCLAV HOUŽVIČKA

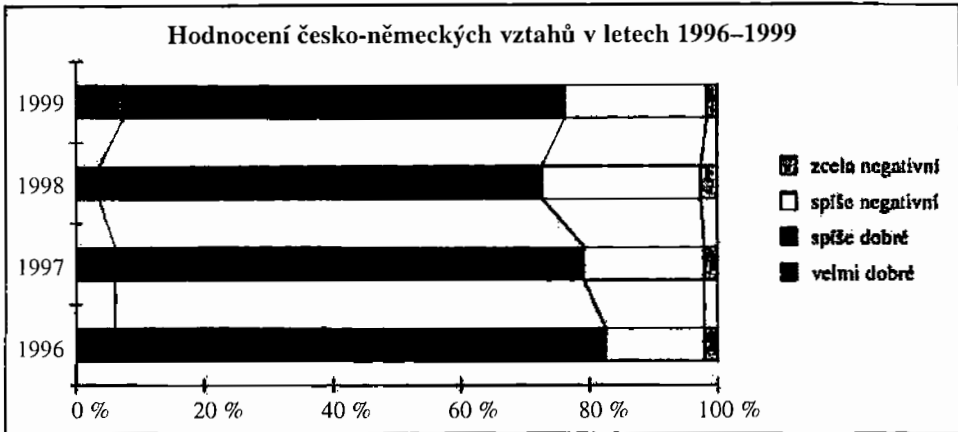
Čtvrtá etapa grantového projektu Ministerstva zahraničních věcí České republiky zaměřeného na výzkum postojů obyvatel našeho státu k Německu se v roce 1999 zaměřila na několik nejdůležitějších aspektů česko-německých vztahů, zejména na frekvenci kontaktů občanů obou států, na vliv Německa na vstup České republiky do Evropské unie, na způsob, jakým občané hodnotí roli česko-německé deklarace, na reflexi sudetoněmecké otázky a na hodnocení role Německa jako významného politického, hospodářského a kulturního partnera/souseda České republiky. V předchozích etapách (od roku 1996) se výzkum soustředil na území česko-německého pohraničí (pás příhraničních okresů od Jablonecka po Prachaticko), zatímco v roce 1999 byl koncipován jako celostátní a realizován prostřednictvím agentury SOFRES/Factum. Cílem tohoto postupu je poskytnout tvůrcům české zahraniční politiky ucelený pohled na to, jakým způsobem reflektuje česká společnost vztahy k nejvýznamnější sousední zemi, a to s přihlédnutím ke specifickému rysu bilaterálních vztahů, kterým je tzv. sudetoněmecká otázka. Historická zátěž vzájemných vztahů (i když vykazuje tendenci odeznívat u mladších věkových skupin) zůstává emotivním potenciálem, který je schopen sociálně mobilizovat českou společnost v tom případě, pokud zásadní zahraničněpolitická rozhodnutí budou v nesouladu se skupinově sdílenými názory a postoji (bez ohledu na to, zdali tyto názory reprezentují skutečné hodnoty či mýty tradované propagandistickou interpretací novodobé historie česko-německých vztahů).

Většina veřejnosti hodnotí současné oficiální vztahy mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo jako dobré.

Je možné konstatovat, že pokračuje dlouhodobý trend pozitivního hodnocení vzájemných vztahů jak na mezistátní, tak i občanské úrovni. Zejména v pohraničních oblastech příznivě působí aktivity v rámci programu PHARE, partnerské vztahy škol a institucí, výměny mládeže, partnerství měst a obcí a poměrně intenzivní je rovněž podíl německých ekonomických subjektů. Nicméně z navazujících výzkumů česko-německých vztahů na lokální a regionální úrovni (výzkum intenzity meziobecní spolupráce na česko-saské hranici) je patrné, že optimistická očekávání pozitivních výsledků spolupráce jsou na české straně výrazně vyšší než na německé straně. Tento skepticismus, s nímž se setkáváme jak na bavorské, tak i na saské straně hranice, poněkud koriguje oficiální optimismus šířený sdělovacími prostředky.

Hodnocení dlouhodobého trendu názorů české společnosti na úroveň česko-německých vztahů je patrné z grafu na s. 95.

Převažující část respondentů dlouhodobě považuje česko-německé vztahy za uspokojivé. Přitom platí, že k pozitivnímu hodnocení se přiklání především lidé s vyšším vzděláním, pravicově orientovaní a podnikatelé. Extrémní hodnocení vztahů jako vynikajících či naopak zcela špatných se dlouhodobě vyskytuje ve zcela zanedbatelném zastoupení. *Realistická zdrženlivost obsahující prvek mírného optimismu* poněkud kontrastuje s aktuální

skepsí, která se projevuje v postojích obyvatel České republiky k jiným závažným tématům z politické oblasti.

Vzájemné vztahy s Německem považuje většina Čechů za ekonomicky výhodné a přínosné s nadějí, že s Němci lze žít v klidu a v míru. Přetrvává však postoj rezervované opatrnosti reprezentovaný výrazně nadpolovičním zastoupením odpovědí typu: Nikdy nesmíme zapomenout na okupaci, Německo je tvrdý partner, který nic nedaruje zadarmo, Německo především rozšiřuje svůj politický a hospodářský vliv na východ, na Němce si musíme vždy dát pozor.

Pokračuje dlouhodobý trend vnímání Německa jako politicky a ekonomicky silného partnera, s nímž je výhodné spolupracovat. Tento trend naznačuje respekt vůči západnímu sousedovi a výkonnosti jeho ekonomiky i jeho pozici na mezinárodní scéně. Nadále je ovšem v postojích přítomna rezervovaná opatrnost vyjadřující historickou zkušenost s nacistickou expanzí, ale též určitá míra nejistoty při hodnocení cílů německého státu směrem do střední a východní Evropy. Dvě třetiny respondentů si myslí, že Německo usiluje o rozšíření svého politického a hospodářského vlivu, a téměř šedesát procent zastává názor, že si musíme dávat na Němce vždy pozor. Dvě třetiny však odmítají považovat Německo za zdroj ohrožení. Ovšem počet těch, kteří si myslí, že Německo znamená pro Českou republiku potenciální hrozbu a že jsme vůči němu vždy bezmocní, se zdvojnásobil na 20 % dotázaných (v roce 1997 to bylo okolo 10 %). Německo je považováno za tvrdého partnera v jednání (84 %), což v kombinaci s názorem, že bychom vůči němu měli projevit více hrdosti, naznačuje *nedostatek potřebného sebevědomí* ve vztahu k velkému sousedovi. Toto je rovněž dlouhodobý postojový trend.

Kontakty s Německem nejčastěji probíhají na základě příbuzenských vztahů, popřípadě známých. Významné místo zaujímají rovněž pracovní a obchodní kontakty s německými firmami.

Výrazně převažujícím motivem (24 %) kontaktů s Německem na občanské úrovni je vztah ke známým nebo k příbuzným. Pracovní motiv kontaktů uvedlo 7 % dotázaných. V pohraničních oblastech je tento podíl výrazně vyšší. Např. v roce 1996 (výzkum Pohraničí ČR–SRN) uvedlo 48 % dotázaných, že mají v Německu příbuzné nebo známé, s nimiž udržují kontakty, a asi 10 % mělo pracovní kontakty.

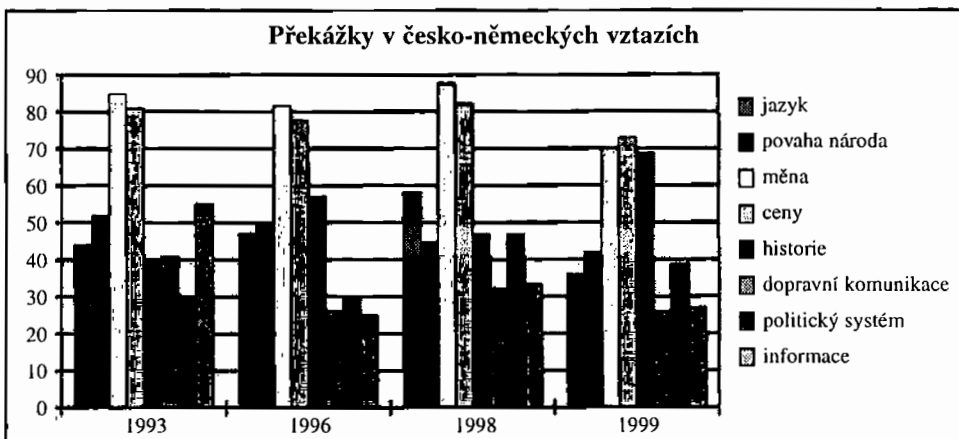
Ještě vyšší byl tento podíl v roce 1998 (výzkum specifické skupiny nositelů vytváření přeshraniční spolupráce), kdy uvedlo kontakty s příbuznými a známými 63 % dotáza-

ných, a dokonce 68 % kontakty vyplývající z výkonu pracovní funkce. V této souvislosti je třeba ovšem zdůraznit, že oba výběrové soubory respondentů (míněna léta 1998 a 1999) měly odlišné definiční znaky a že jejich srovnání má pouze ilustrativní charakter dokládající, jak odlišné jsou frekvence kontaktů občanů aktivně přispívajících k formování nového typu přeshraničního společenství mezi Českou republikou a SRN a běžnými respondenty.

Mezi lidmi převládá názor, že kvalitu česko-německé spolupráce ovlivňuje konfliktní minulost, rozdíly ve výkonnosti hospodářství a rozdíly v životní úrovni. Celkově lze tyto faktory považovat za bariéry vzájemné spolupráce.

Vzhledem k tomu, že tým Pohraničí pokládá ve svých průzkumech dlouhodobě otázku týkající se názoru na překážky česko-německé spolupráce, lze provést srovnání, jak se tyto názory vyvíjely od roku 1993. Při srovnání je třeba vzít v úvahu, že údaje získané v roce 1999 reprezentují celostátní výzkum, zatímco všechny ostatní údaje byly pořízeny v pohraničním území České republiky přilehlém k SRN.

Z uvedeného přehledu vyplývá, že všechny typy překážek v česko-německých vztazích pozvolna nabývají nižších hodnot intenzity, avšak s výjimkou historických událostí, které zřetelně vystupují do popředí.

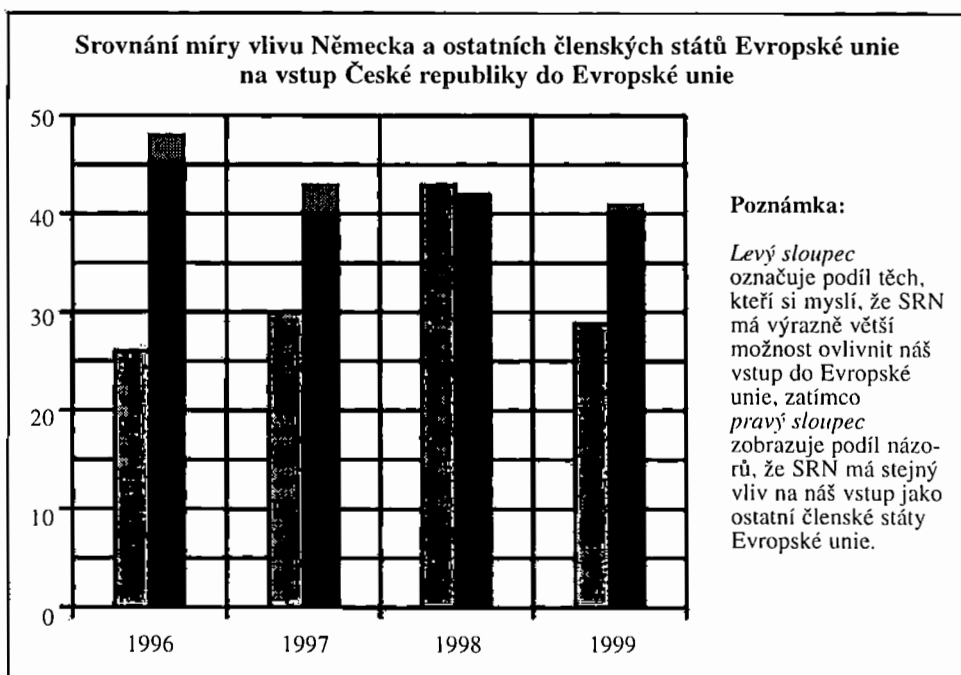
V celostátním výzkumu se již *reminiscenční* faktor svou intenzitou působení téměř vyrovnal ekonomickým překážkám spolupráce, reprezentovaným kupní silou měny a cenovými relacemi. Ekonomické bariéry však budou zřejmě ztrácet váhu v závislosti na očekávané zlepšující se výkonnosti ekonomiky České republiky. Kromě toho vývoj postojů naznačuje dlouhodobý *trend formování* (či spíše *návratu*) *historické paměti české společnosti*. Snad je to i spontánní výraz hledání vlastní identity v prostředí hodnotového vakuu. Tento jev lze vysvětlit několika způsoby, z nichž uvádím ty, která považuji za nejpravděpodobnější, ale také za nejzávažnější.

Společenské vědomí i národní identita mají v české společnosti výrazně historizující charakter, což je dáno okolnostmi historického vývoje i soutěživým charakterem soužití jednak s Němci v českých zemích, jednak sousedstvím mocného Německa. Historická paměť tvoří emotivní složku postojů k Německu, která je hluboce zakořeněna. Další důvod silícího historizování postojů k Německu spatřuji v argumentaci sudetoněmeckých organizací (zejména Sudetoněmeckého krajanského sdružení), které mají schopnost aktivovat konfliktní potenciál česko-německého vztahu dosud zasutého v hlubších vrstvách společenského vědomí. Ostatně historie se vrací v širších souvislostech (viz zvláště téma

holocaustu) a nejen v česko-německých vztazích. Návrat historizujícího způsobu myšlení (spojený s požadavky reinterpretace původních hodnocení) podporuje nejen působení *sdělovacích prostředků* (opakující se požadavky na revizi poválečných dekretů prezidenta E. Beneše, znovuotevření otázky sudetských Němců v rámci české politiky aj.), ale též vystřízlivění z euforie nových, zdánlivě bezkonfliktních vztahů po roce 1989. *Tento dlouhodobý trend historizujících postojů veřejnosti vůči Německu by měla česká zahraniční politika vzít v úvahu v souvislosti s eventuálním přehodnocováním důležitých rozhodnutí někdejšího Československa vůči českým Němcům.*

Češi mají sklon posuzovat Německo jako zemi, která v otázce přijetí České republiky do Evropské unie má buď stejný, nebo větší vliv než ostatní členské státy.

Tento další dlouhodobý trend posuzování role Německa v procesu přijímání naší republiky do Evropské unie se zřejmě opírá o hodnocení SRN jako silného a současně žádoucího partnera. Následující graf zachycuje hodnocení intenzity vlivu Německa na vstup České republiky do Evropské unie.

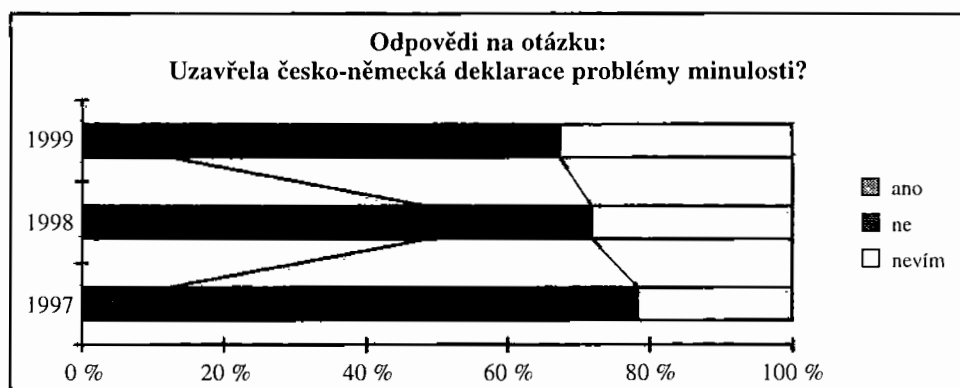

Znázorněná časová řada naznačuje poměrně stabilní, konzistentní a realistické hodnocení role Německa v průběhu přijímání České republiky do Evropské unie. Trvale je necelá polovina dotázaných přesvědčena o tom, že SRN má stejný vliv na přijetí naší republiky jako ostatní členové Evropské unie. Pouze v roce 1998 došlo k vyrovnání počtu těch, kteří se domnívali, že Německo má výrazně větší vliv na přijetí České republiky do Evropské unie. Tento výsledek je ovšem třeba korigovat odlišným charakterem výběrového souboru, který v roce 1998 zahrnoval příslušníky skupiny lokálních elit aktivně se podílejících na utváření česko-německého přeshraničního společenství. Jejich postoje k roli Německa se téměř ve všech směrech lišily od většinových názorů standardního kvótního výběru respondentů.

Poměrně skeptický je názor veřejnosti na otázku, zda česko-německá deklarace dokázala vyřešit sporné body z minulosti.

Jestliže v roce 1999 odpověděla téměř polovina dotázaných, že česko-německá deklarace nedokázala vyřešit sporná témata minulosti (přitom je ovšem třeba si povšimnout, že 28 % nemělo názor nebo nedokázalo problém posoudit), potom je třeba konstatovat, že původní záměr česko-německé deklarace, spočívající ve zformulování určitého gesta dobré vůle vůči německé i české veřejnosti, se nepodařilo splnit. Přitom očekávání na české straně byla poměrně optimistická. Svědčí o tom i odpovědi na otázky po smyslu a potřebnosti deklarace, které položil tým Pohraničí v roce 1996, tedy ještě v přípravném období tohoto dokumentu. Více než 84 % dotázaných tehdy zastávalo názor, že deklarace je potřebná pro zlepšení současné úrovně česko-německých vztahů. Přestože sdělovací prostředky tehdy často zpochybňovaly potřebnost deklarace, byla reakce veřejnosti výrazně pozitivní. Na otázku, jaké jsou cíle deklarace, převládaly dva typy odpovědi – celkově zlepšit česko-německé vztahy a ukončit spory spojené s minulostí. Základní poslání deklarace, spočívající v odvrácení se od konfliktní minulosti, rezonovalo s názory veřejnosti, avšak posuzováno výsledky výzkumu nebylo splněno.

Následující graf porovnává odpovědi na otázku: Myslíte si, že deklarace týkající se vztahů mezi SRN a Českou republikou vyřešila sporné otázky minulosti?

Výrazně optimistické hodnocení role česko-německé deklarace se opětovně objevilo v roce 1998 ve výzkumu skupiny lokálních elit, provedeném v česko-německém pohraničí. Oproti tomu celostátní výzkum provedený v roce 1999 vyznívá téměř stejně pesimisticky v neprospěch deklarace jako názory obyvatel pohraničí v roce 1997. Nejen v souvislosti s touto otázkou existují náznaky, že specifika postojů obyvatel pohraničí vůči Německu se mnohem méně liší od celostátního průměru, než se předpokládalo. V tomto smyslu je diferencujícím faktorem spíše postavení respondenta v hierarchii společenské struktury a úroveň jeho informovanosti, popřípadě politická orientace, než územní příslušnost ve smyslu dělení na pohraničí a vnitrozemí.

Většina české veřejnosti vnímá problém sudetoněmeckých Němců jako závažný.

Poprvé byla otázka týkající se závažnosti sudetoněmecké otázky položena v rámci výzkumu Pohraničí v roce 1996, kdy přes 90 % dotázaných odpovědělo, že problém považují za zcela nebo zčásti závažný problém česko-německých vztahů. O tři roky později zastávalo stejný názor v celostátním měřítku více než 60 % dotázaných. Přes výrazný pokles frekvence tohoto typu odpovědi je zřejmé, že česká společnost vnímá sudetoněmeckou otázku jako závažný faktor česko-německých vztahů. V této souvislosti je ovšem třeba

upozornit na to, že úroveň sociální a etnické distance vůči sudetským Němcům nemá výslovně negativní charakter. Zjištěné hodnoty naznačují převládající indiferentní vztah.

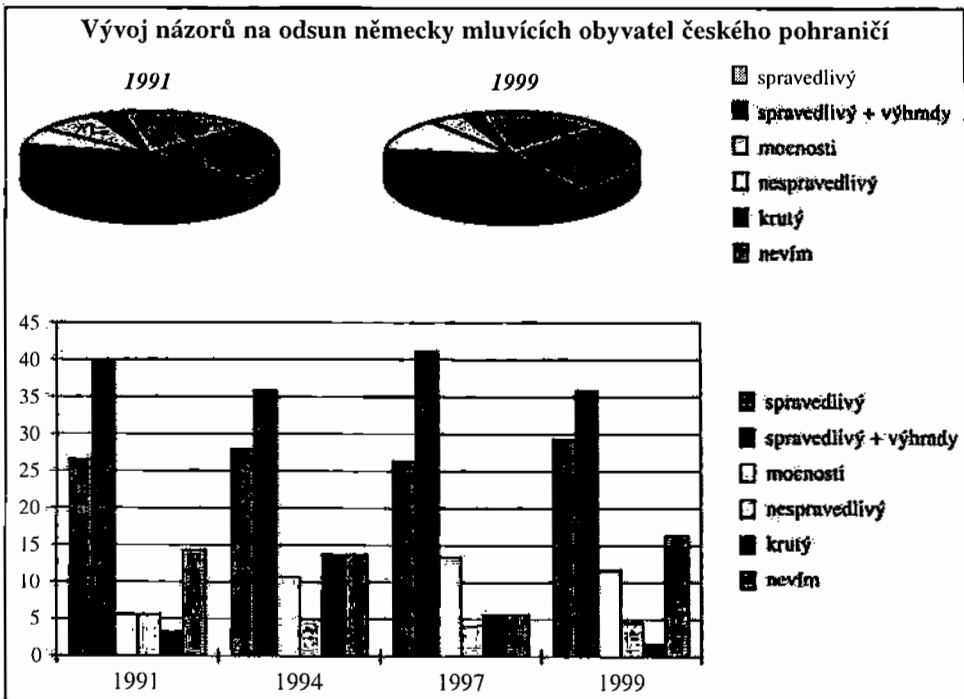
Odpovědi na otázku: Jak byste reagoval, kdyby se do vašeho sousedství nastěhovala rodina německá nebo sudetoněmecká?				
Rodina	1994	1996	1997	1998
Německá	80	79	80,5	76
Sudetoněmecká	71	66	71	72

Tabulka zachycuje podíl indiferentních odpovědí typu: Bylo by mi to jedno, nemám námitky. Pozitivní odpovědi typu – uvítal bych tento fakt – se vyskytovaly v rozmezí 8–10 %.

Většina lidí souhlasí s tím, aby byly ponechány v platnosti poválečné dekrety prezidenta E. Beneše, které uzákonily odsun sudetských Němců a zabavení jejich majetku.

Souhlas s ponecháním prezidentských dekretů v platnosti vyjádřilo 66 % dotazovaných. Nabízí se srovnání s výzkumem lokálních elit v pohraničí v roce 1998, což byla skupina výrazně pozitivně motivovaná vůči Německu, a přesto 80 % souhlasilo s ponecháním dekretů v platnosti.

Odsun německy mluvících obyvatel z pohraničních oblastí někdejšího Československa považuje většina lidí za spravedlivý. Ke způsobu, jakým proběhl, má významná skupina respondentů výhrady.

Od počátku výzkumu postojů obyvatel českého pohraničí je pokládána otázka zjišťující názor, co si lidé myslí o odsunu českých Němců. Nabízí se tak ojedinělá možnost posoudit názorovou stabilitu v delší časové řadě, která má mnohem větší vypovídací schopnost než izolované údaje jednotlivých tematických výzkumů.

Graf na s. 99 znázorňuje vývoj postojů české společnosti ke klíčové otázce česko-sudetoněmeckých vztahů, kterou představuje otázka odsunu českých Němců po skončení druhé světové války. Pro většinový názor jsou charakteristické tři názorové skupiny trvale nejpočetněji zastoupené.

První skupina, jejíž početnost se po celé sledované období blíží třiceti procentům, schvaluje názor, že odsun/vysídlení českých Němců byl spravedlivý, protože pomáhali rozbit republiku.

Druhá skupina, trvale nejpočetnější, zastává názor, že odsun byl spravedlivý, ale ke způsobu jeho provedení má výhrady, což si v českém pohraničí myslí trvale většinou *okolo čtyřiceti procent* dotazovaných, zatímco v celorepublikovém výzkumu v roce 1999 byl tento počet nižší – 36 %.

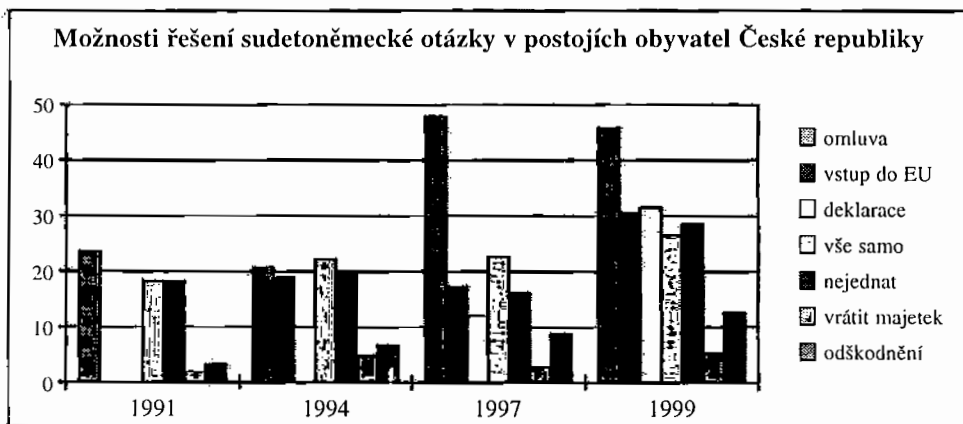
Tyto dvě skupiny tvoří trvalou názorovou většinu dvou třetin obyvatel.

Třetí skupina je rovněž poměrně názorově vyhraněná a zastává názor, že odsun byl sice nespravedlivý, ale rozhodly o něm vítězné mocnosti, což se trvale domnívá 10–12 % dotázaných. Že byl odsun nespravedlivý, popřípadě krutý, si myslí 6–7 % dotazovaných. Dokonce ani v roce 1998, kdy byla dotazována skupina místních elit vyjadřující vůči Němcům a Německu výraznou toleranci, nepřekročil počet těch, kteří zastávali názor o nespravedlivosti odsunu, 6 %.

Z hlediska struktury respondentů je možné říci, že jsou rovnoměrně zastoupeny všechny věkové a vzdělanostní kategorie ve všech typech odpovědí, avšak s mírnou převahou zastoupení lidí v důchodovém věku, levicové orientace u názoru schvalujícího odsun. Ve skupině schvalující odsun s výhradou jsou dlouhodobě početně zastoupeni vysokoškolsky vzdělaní respondenti.

Z přehledu jasně vyplývá, že *celospolečenský konsenzus ve věci schvalování odsunu má trvalý charakter* a jeho případné radikální přehodnocení by mohlo vyvolat značné vnitropolitické napětí uvnitř české společnosti.

K nejfrekventovanějším možnostem řešení otázky sudetských Němců patří dlouhodobě omluva (přesněji řečeno omluvné vyjádření V. Havla) a nejnověji spolupráce se sudetoněmeckými organizacemi v zájmu rozvoje pohraničí.

Poznámka: V letech 1991 a 1994 nebyla položena otázka vztahující se k česko-německé deklaraci a v roce 1991 ke vstupu do Evropské unie

Znovuotevření sudetoněmecké otázky zastihlo českou společnost nepřípravenou. Po krátkém období druhé poloviny šedesátých let, kdy se o tématu začalo diskutovat (většinou pouze v odborných kruzích historiků), nastalo dvacetileté mlčení, které společnost utvrdilo v názoru, že vlastně není o čem mluvit. S diskuzí o tzv. Danubiových tezích, která proběhla v prostředí disentu na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, měla možnost se česká společnost seznámit až po listopadu 1989. Přesto poměrně rychle vykristalizovaly ve společnosti názory na možné řešení tzv. sudetoněmecké otázky, což je patrné z grafu na předchozí straně, který znázorňuje dlouhodobý vývoj postojů lidí v období 1991–1999.

V roce 1999 byla v celostátním průzkumu poprvé uvedena jako možnost řešení spolupráce se sudetoněmeckými organizacemi v zájmu rozvoje pohraničí, s níž souhlasilo 54 % dotázaných.

Za nejvýraznější bod zvratu v dlouhodobém trendu postojů obyvatel k možnostem řešení sudetoněmecké otázky lze považovat téměř dvojnásobnou intenzitu podpory omluvného vyjádření V. Havla k odsunu sudetských Němců z Československa. Tato změna je poměrně významná zejména v porovnání s výrazně negativní reakcí veřejnosti z přelomu let 1989/1990. Vrcholu této podpory (výzkum není zahrnut, protože byl podrobně dokumentován pro Ministerstvo zahraničních věcí České republiky ve výstupu za rok 1997) bylo dosaženo v roce 1996, kdy podpora Havlova vyjádření dosáhla 55 %. Od té doby zvolna klesá a v roce 1999 jí vyslovilo podporu 46 % dotázaných. Přibližně třetina respondentů podpořila v celostátním měřítku názor, že sudetoněmecký problém vyřeší vstup České republiky do Evropské unie, popřípadě česko-německá deklarace. V pohraničí je podíl těchto názorů dlouhodobě nižší a osciluje okolo jedné pětiny dotázaných. Poněkud fatalistický postoj (nepostrádající ovšem prvek pragmatické úvahy), že problém se vyřeší sám od sebe, trvale zastává zhruba jedna čtvrtina dotázaných.

S názorem, že by vláda měla jednat přímo se zástupci Sudetoněmeckého krajanského sdružení, nesouhlasí téměř polovina dotázaných. Tato otázka byla poprvé položena v roce 1999 a zarážející není ani tak podíl těch, kteří jednání odmítají, jako podíl těch, kteří odpověděli nevim – 77 %. Signalizuje to názorovou rozkolísanost, která do určité míry navazuje na poznatky z předchozích výzkumů provedených v letech 1996 a 1998, kdy přes 70 %, respektive 60 % dotázaných zastávalo názor, že vůbec není zřejmé, jaká je politika naší vlády vůči sudetským Němcům. Nabízí se několik hypotetických možností vysvětlujících tuto situaci, z nichž za nejvýznamnější považují dvě:

- české vlády nepředložily z různých důvodů svou představu řešení požadavků sudetoněmeckých organizací českým občanům v dostatečně srozumitelné a přesvědčivé podobě;
- hromadné sdělovací prostředky v České republice nebyly schopny nebo ochotny interpretovat názor oficiálních státních orgánů odpovídajícím způsobem tak, aby občané zřetelně vnímali jejich obsah i argumentaci.

Konfliktní minulost česko-německého soužití zůstává dlouhodobě přítomna v postojích obyvatel České republiky a zůstává aktuálním pozadím vzájemných vztahů. Nejvýraznějším faktorem, který dlouhodobě diferencuje vztahy k Německu a k sudetoněmecké otázce, je politická orientace dotázaných. Výrazně vstřícnější vůči Německu jsou pravicově orientovaní lidé a tento trend dále podporuje vyšší typ vzdělání a kvalifikace spolu s věkem. Naproti tomu levicovou orientaci často doprovází rezervovaný postoj k výhodnosti spolupráce s Německem a posouzení jeho role ve středoevropském kontextu. Rozhodně však tyto trendy nelze považovat za rigorózní pravidlo, neboť občané orientovaní na politický střed, který je dosud velmi nezřetelně definovaný a strukturovaný, často volí postoje ad hoc, a to bez hlubšího posouzení všech souvislostí, které standardně informovaný občan ani není schopen posoudit.

Závěrem

Výzkumný projekt *Reflexe sudetoněmecké otázky a postoje obyvatelstva českého pohraničí k Německu* přinesl v období 1996–1999 řadu poznatků jednak o aktuální podobě tzv. historické paměti, která obsahuje mj. faktor historické zátěže česko-německých vztahů, jednak do určité míry zachycuje dynamiku vzniku nových vztahů k Německu jako spojenci v Severoatlantické alianci a ke geograficky nejbližšímu partnerovi Evropské unie, jehož postoj do značné míry ovlivní rozhodnutí o členství České republiky v tomto nejvýznamnějším společenství evropských států.